

Paweł PIJAS

PRAWO – SPRZECIW – SUMIENIE
Konferencja „Klauzula sumienia
w kontekście etyk zawodowych”
KUL, Lublin, 5-6 XI 2015

Na początku listopada ubiegłego roku na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II odbyła się interdyscyplinarna konferencja „Klauzula sumienia w kontekście etyk zawodowych”, zorganizowana przez Katedrę Etyki Wydziału Filozofii KUL. W konferencji wystąpiło dziesięciu prelegentów reprezentujących dziewięć ośrodków akademickich. Podejmowane rozważania okazały się szczególnie aktualne ze względu na wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 7 października 2015 roku, znoszący – ze względu na niezgodność z konstytucją – lekarski obowiązek informowania pacjenta o miejscu lub osobie dokonującej zabiegów, których wykonanie budzi sprzeciw sumienia lekarza.

Otwarcia konferencji dokonali Prorektor KUL do Spraw Nauki i Rozwoju o. dr hab. Marcin Tkaczyk oraz kierownik Katedry Etyki ks. prof. Alfred M. Wierzbicki. Ksiądz profesor Wierzbicki poprowadził też sesję profesorską, której uczestnikami byli ks. prof. Andrzej Szostek (z KUL), prof. Włodzimierz Galewicz (z Uniwersytetu Jagiellońskiego) oraz prof. Marek Piechowiak (ze Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej). Ksiądz profesor Szostek skupił się w swoim wystąpieniu na problemie racjonalności sumienia, polemizując ze współczesnymi stanowiskami wywodzącymi się z nurtów emoty-

wizmu i psychoanalizy, które to stanowiska redukują sądy sumienia do irracjonalnych reakcji emocjonalnych lub ślepego posłuszeństwa społecznym normom. Prelegent stwierdził, że chociaż sumieniu towarzyszą emocje i rozwija się ono poprzez poznanie norm społecznych, to nie może być zredukowane do tych dwóch fenomenów. Emotywizm i psychoanaliza negują fakt, że sumienie formułuje autonomiczne sądy moralne odnoszące się do obiektywnej rzeczywistości aksjologicznej, a więc jest powiązane z wolnością i racjonalnością ludzkiej osoby, a tym samym z jej godnością. Ponieważ sąd sumienia jest jednak sądem subiektywnym, za pośrednictwem sumienia w odniesieniu do tej samej kwestii mogą być formułowane różne sądy moralne. Zdaniem Księdza Profesora stanowi to wyzwanie dla tworzących prawo, którzy powinni uwzględnić nie tylko racjonalny, lecz przede wszystkim autonomiczny charakter ludzkiego sumienia.

Profesor Galewicz odniósł się krytycznie do wspomnianego tu orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego. Określił on zaistniałą sytuację prawną jako „odbezpieczoną klauzulę sumienia”, uznając, że Trybunał jednoznacznie opowiedział się za ochroną prawną lekarskiego sumienia, nie wypowiadając się jednocześnie na temat ochrony prawnej autonomii pacjenta.

Stwarza to zdaniem prelegenta zagrożenie, że realizacja budzącego kontrowersje zabiegu, do którego dany pacjent jest uprawniony, może zostać uniemożliwiona. Profesor Galewicz wyraził obawę, że w świetle orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego autonomia pacjenta stanowi wartość mniej ważną niż autonomia lekarskiego sumienia.

Profesor Piechowiak naświetlił relację między zagadnieniem sumienia i problemem konfliktu sumienia a porządkiem prawnym. Wskazał na kilka wyróżnionych w polskim porządku prawnym przypadków ochrony sumienia, takich jak klauzula sumienia, prawo do zastępczej służby wojskowej czy też zapisana w konstytucji wolność sumienia. Następnie prelegent skupił się na sytuacji, kiedy to sumienie oddziałuje na porządek prawny. Przywołał przypadki obywatelskiego nieposłuszeństwa skutkujące zmianą niesprawiedliwego prawa oraz zasadniczo akceptowane w refleksji nad prawem tezy Gustava Radbrucha. Jedna z nich głosi, że należy znieść prawo, którego stopień sprzeczności z poczuciem sprawiedliwości jest tak duży, że przestrzeganie tego prawa staje się nie do zniesienia dla obywateli. Zgodnie z inną tezą prawo pozytywne, które nie jest sprawiedliwe i nie realizuje zasady równości, powinno być uznane za nieobowiązujące. W konkluzji profesor Piechowiak stwierdził, że analizując problem prawnej ochrony sumienia, należy wziąć pod uwagę różne źródła niesprawiedliwości norm prawnych, co dopuszcza możliwość, że nie każdy dyktowany sądem sumienia sprzeciw wobec prawa jest czymś dobrym. Mogą bowiem wystąpić sytuacje, w których istnieją racje uzasadniające postępowanie zgodnie z prawem, chociaż jest ono jawnie niesprawiedliwe (kazus Sokratesa).

Pozostałe wystąpienia miały miejsce w ramach sześciu paneli. Mgr Daria Bieńkowska (reprezentująca SWPS) zwróciła

uwagę na pojawienie się fenomenu medycyny defensywnej, który wynika z nadmiaru prawnych regulacji oraz zobowiązań dotyczących zawodów lekarskich i powoduje, że lekarze starają się uniknąć odpowiedzialności za swoje działania i nie wchodzi w realne, ludzkie relacje z pacjentami. Źródłem problemów, które rodzi medycyna defensywna, miałyby być zdaniem ks. dr. hab. Ryszarda Kozłowskiego (z Akademii Pomorskiej w Słupsku) zapoznanie przekonania o normatywnym wymiarze ludzkiej godności, łączące się z innymi zjawiskami negatywnymi w sensie aksjologicznym, między innymi z odrzuceniem obiektywnego porządku wartości, upadkiem ethosu i kryzysem zaufania do społecznych autorytetów czy przedmiotowym traktowaniem bliźniego. Wskazano także na współczesne przekonanie, że najlepsze polityczne narzędzie ochrony wolności sumienia stanowi liberalny model państwa. Mgr Paweł Pijas (z KUL) wyraził pogląd, że jest to przekonanie błędne, model ten jawi się bowiem jako wyrosły z resentmentu, broniący niskich wartości (takich, jak społeczna użyteczność czy tolerancja) i mogący stanowić – paradoksalnie – zagrożenie dla autonomii sumienia, ponieważ państwo liberalne za obowiązujące w przestrzeni publicznej uznaje tylko takie normy, które można uzasadnić racjonalnie w bezstronny sposób. Wiele norm moralnych nie ma jednak takiego charakteru, a zatem państwo liberalne je wyklucza.

W swoim bardzo interesującym wystąpieniu prof. Jakub Pawlikowski (z Uniwersytetu Medycznego w Lublinie) stwierdził, że sprzeciw sumienia lekarza nie musi przyjmować formy odwołania się do klauzuli sumienia. Zaproponował natomiast, aby odmowę wykonania zabiegu budzącego taki sprzeciw odnieść do prawnej definicji świadczeń zdrowotnych. Prelegent zauważył, że problem klauzuli sumienia pojawia się często w sytuacjach, gdy poje-

ciem świadczenia zdrowotnego obejmuje się rozmaite zabiegi, które nie mają charakteru jednoznacznie leczniczego bądź terapeutycznego (przykładem może być zabieg aborcji dopuszczony na podstawie tak zwanej przesłanki eugenicznej). Gdyby uznać, że obowiązek lekarza dotyczy jedynie zabiegów czysto leczniczych, to problem klauzuli sumienia zostałby znacznie ograniczony.

W niektórych wystąpieniach – zgodnie z tematem konferencji – zwracano uwagę na kwestie analogiczne do problemu klauzuli sumienia pojawiające się na gruncie etyk zawodów niemedycznych. Adwokat, dr Michał Skwarzyński (z KUL), niejako w opozycji do powszechnego przekonania, że problem klauzuli sumienia wynika z istnienia szczegółowej regulacji dotyczącej obowiązków osób pełniących określony zawód, dowodził, że prawo do odmowy podjęcia pewnych czynności związanych z zawodem jest konsekwencją wolności sumienia gwarantowanej przez konstytucję. W przypadku profesji prelegenta – chociaż trudno byłoby mówić o regulacjach prawnych dotyczących klauzuli sumienia w bezpośredni sposób – respektowanie autonomii sumienia adwokata jest częścią praktyki w tym zawodzie. Ma na celu nie tylko ochronę sumienia adwokata, lecz także ochronę interesu jego klienta, zabezpiecza go bowiem przed powierzeniem swojej sprawy człowiekowi nieprzekonanemu o jej słuszności. Odnosi się to również – jak zauważył Szymon Mazurkiewicz (z UJ) – do zawodu sędziego, który co prawda wydaje wyroki w oparciu o normy prawne, ale ostatecznie kieruje się sądem własnego sumienia.

Kwestia sumienia pojawia się także w zawodzie nauczyciela. Zdaniem dr. Jacka Frydrycha (z KUL) każdy nauczyciel,

ze względu na to, że oddziałuje na podopiecznego całą swoją osobą – jest szczególnie zobowiązany do profesjonalizmu, a profesjonalizm w tym zawodzie oznacza między innymi życie w zgodzie z własnym sumieniem i bycie świadkiem wartości. Mgr Jolanta Prochowicz (również z KUL) na przykładzie historii słynnego czarnoskórego nauczyciela Paula Mosesa, który odmówił prowadzenia wykładu na temat książki Marka Twaina *Przygody Hucka Finna* ze względu na jej, w jego przekonaniu, rasistowski wydźwięk, przedstawiła możliwość konfliktu sumienia nauczyciela z obowiązkiem realizowania określonego materiału.

Poruszono również problematykę autonomii sumienia w zawodzie dziennikarza (w wystąpieniu mgr. Wojciecha Dąbrówki z Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej) i w służbach mundurowych, na przykładzie policji (w wystąpieniu mgr Patrycji Łebkowskiej z Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego).

Zagadnienie klauzuli sumienia oraz analogiczne problemy dotyczące zawodów pozamedycznych zostały podczas konferencji przeanalizowane szczegółowo, z uwzględnieniem punktów widzenia różnych dyscyplin naukowych (między innymi prawa, etyki i filozofii, socjologii, nauk o zdrowiu i o dziennikarstwie). Wskazano nie tylko na aspekt prawny, lecz także na podłoże filozoficzne sporu o klauzulę sumienia oraz na różnorakie uwikłania tej problematyki, wynikające ze specyficznej materii poszczególnych zawodów. W trakcie dyskusji prelegenci odwoływali się do dwóch koncepcji sumienia: klasycznej (sumienie jako sąd praktyczny) i „psychologicznej” (sumienie jako dyspozycja moralna). Organizatorzy planują wydanie publikacji pokonferencyjnej.